

Д.Л. Гаскевич

КРЕМ'ЯНІ ВИРОБИ КУКРЕКСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ В ІНВЕНТАРІ БУГО-ДНІСТРОВСЬКИХ ПАМ'ЯТОК ПОБУЖЖЯ

У статті розглянуто питання наявності крем'яних виробів кукрекської культурної традиції в інвентарі побузьких пам'яток різних періодів буго-дністровської культури. Проаналізовано склад крем'яних колекцій, дані публікацій та польової документації В.М. Даниленка. З'ясовано причини, які призвели до появи відмінних поглядів на розвиток буго-дністровського крем'яного інвентарю.

Вступ

Останні роки в українській археології позначилися певним поживленням як у дослідженні неолітичної проблематики в цілому, так і у вивченні буго-дністровської культури (БДК) зокрема. У низці публікацій Н.С. Котова (Котова 2002), М.Т. Товкайло (Товкайло 2003), Л.Л. Залізняк (Залізняк 2004; Залізняк, Манько 2004), Д.Л. Гаскевич (Гаскевич 2002; Гаскевич 2003) висловили відмінні погляди щодо характеру крем'яного інвентарю різних періодів розвитку її побузького локального варіанта. Ці міркування часто суперечили не лише одному, але й усталеним поглядам на розвиток крем'яного інвентарю БДК Побужжя, викладеним у монографії В.М. Даниленка «Неолит України» (Даниленко 1969). При цьому основні розбіжності стосуються питання наявності або відсутності у крем'яному інвентарі різних періодів розвитку БДК виробів кукрекської культурної традиції.

Тут і далі під терміном «вироби кукрекської культурної традиції» розуміємо вироби, що є спільною складовою крем'яних комплексів пам'яток різних частин ареалу кукрекської мезолітичної культури і характеризують специфіку кукрекського набору як такого. До них належать вкладні кукрекського типу, мікропластинки з притупленим ретушшю краєм, відщепові багатолезові різці з плоскими різцевими сколами, мініатюрні пірамідальні (т. зв. олівцеподібні) нуклеуси для отримання мікропластинок.

Аналіз поглядів різних дослідників щодо наявності виробів кукрекської культурної традиції в інвентарі неолітичних пам'яток Побужжя вимагає попереднього розгляду періодизації БДК. Це дасть змогу уникнути розбіжностей, спричинених неузгодженістю термінів, які використовуються в публікаціях різних авторів.

© Д.Л. ГАСКЕВИЧ, 2005

Наразі існує п'ять періодизацій БДК. Першу, з дев'яти послідовних культурно-хронологічних фаз, згрупованих у чотири періоди, склав В.М. Даниленко (Даниленко 1962, с. 23, 24; Даниленко 1969, с. 48, 49, 142—157). Другу, з п'яти фаз, на матеріалах Подністров'я побудував В.І. Маркевич (Маркевич 1965, с. 89, 90). У 1970-ті рр. Р. Трингхем (Tringham 1971, р. 97) та Д.Я. Телегін (Телегін 1977, с. 90) опублікували однакові тричленні періодизації БДК, що складаються з трьох періодів: раннього (печерського), середнього (самчинського) та пізнього (савранського). Спираючись на результати власного аналізу матеріалів поселення Базьків Острів, Н.С. Котова (Котова 2002, с. 19—21) запропонувала поділ БДК на два періоди — перший та другий. Взаємну кореляцію періодів та фаз згаданих періодизацій наведено в табл. 1.

У цій праці, як і у своїх попередніх публікаціях (Гаскевич 2002; Гаскевич 2003), автор використовує тричленну періодизацію БДК Д.Я. Телегіна.

Проблема наявності виробів кукрекської культурної традиції у крем'яному інвентарі БДК Побужжя

У монографії «Неолит України» В.М. Даниленко відзначив наявність знахідок олівцеподібних нуклеусів, вкладнів кукрекського типу («прорезувателів», за термінологією вченого), відщепових різців в описі як ранньо-, так і пізньонеолітичних пам'яток Побужжя. Натомість, підсумовуючи дані про інвентар БДК, він зауважив, що вироби кукрекської культурної традиції характеризують кременеобробку лише печерських стоянок регіону (Даниленко 1969, с. 151, 152). Це положення В.М. Даниленка нещодавно поставила під сумнів Н.С. Котова (Котова 2002,

с. 23), яка в узагальнюючій характеристиці інвентарю першого періоду БДК Побужжя жодною з перерахованих типів виробів не згадала.

Водночас Н.С. Котова (Котова 2002, с. 23) відзначила наявність кукрекських вкладнів у матеріалах самчинських та савранських пам'яток Побужжя, об'єднаних нею в один, «другий», період БДК. Аналогічного висновку про те, що «на розвиненій самчинській фазі бугдністровської культури, крем'яний інвентар ще зберігав виразні кукрекські риси», а в савранському періоді — мав нечисленні «кукрекські особливості», дійшов і Л.Л. Залізняк (Залізняк 2004, с. 13; Залізняк, Манько 2004, с. 146, 150). На підтвердження цієї тези він посилається на знахідки зі стоянки Добрянка 1, дослідженої на р. Тікич, та з дніпро-донецької пам'ятки Лазарівка на р. Здвиж у Київському Поліссі. Крім того, Л.Л. Залізняк наводить слова В.М. Даниленка, який у своїй монографії зазначив, що крем'яний комплекс самчинської фази «едва ли претерпел сколько-нибудь заметные изменения» порівняно з попереднім періодом (Даниленко 1969, с. 153), а також відзначає наявність в інвентарі савранських пам'яток Степового Побужжя Пугач 1, Пугач 2, Гард 3 «кукрекських олівцеподібних нуклеусів» (Залізняк, Манько 2004, с. 146).

Опрацювавши колекції низки неолітичних пам'яток Побужжя, Д.Л. Гаскевич (Гаскевич 2002, с. 98; Гаскевич 2003, с. 5) відзначив наявність виробів кукрекської культурної традиції у печерському інвентарі та відсутність їх у матеріалах самчинського й савранського часу. Аналогічного погляду дотримується й М.Т. Товкайло (Товкайло 2003, с. 195).

Метою цієї публікації є встановлення наявності чи відсутності кукрекських традицій у кременеобробці кожного з трьох періодів БДК. При цьому особливу увагу приділено аналізу причин, які призвели до появи протилежних поглядів щодо розвитку крем'яного інвентарю неоліту Побужжя, з'ясуванню ступеня аргументованості думок, висловлених різними дослідниками.

Печерський період

Найкращим способом з'ясувати склад печерського крем'яного інвентарю побужзького локального варіанта БДК міг би стати аналіз колекцій із пам'яток, на яких виявлено знахідки лише одного періоду — печерського. Знахідки матеріалів печерського періоду БДК В.М. Даниленко згадує в описі чотирнадцяти пам'яток Побужжя (Даниленко 1969). Проте з тексту його монографії випливає, що на всіх них, крім печерської, виявлено кераміку і пізніших періодів культури — самчинського та савранського (табл. 2). Отже, нині в Побужжі не існує жодної пам'ятки, колекція якої, взята в цілому, може характеризувати кременеобробку печерського періоду БДК. Виділення виробів печерського часу із загальної кількості крем'яних знахідок кожної з чотирнадцяти пам'яток вимагає спеціальної дослідницької процедури.

Саме цим шляхом пішла Н.С. Котова, побудувавши свою характеристику кременеобробки печерського періоду БДК Побужжя на аналізі крем'яної колекції нижнього шару стоянки Базьків Острів, дослідженої В.М. Даниленком (Котова 2002, с. 22). При цьому розподіл крем'яної колекції пам'ятки на частини, що відповідають різним періодам БДК, дослідниця здійснила, спираючись на стратиграфічні та планіграфічні спостереження В.М. Даниленка. У результаті аналізу Н.С. Котова констатувала відсутність в інвентарі нижнього шару Базькова Острова виробів кукрекської культурної традиції, зазначивши лише, що «к этому же слою В.М. Даниленко отнес трапецию и сечение пластин, близкие вкладышам кукрекского типа, которые не удалось найти в коллекции» (Котова 2002, с. 20).

Дійсно, в колекції Базькова Острова, яка зберігається в наукових фондах ІА НАН України, відсутня значна кількість крем'яних виробів, зокрема олівцеподібні нуклеуси та вкладні кукрекського типу, згадані у монографії В.М. Даниленка (Даниленко 1969, с. 67, рис. 17, 19—21,

Таблиця 1. Періодизація пам'яток БДК, за В.М. Даниленком, В.І. Маркевичем, Р. Трингхем, Д.Я. Телегіним, Н.С. Котовою

В.М. Даниленко (1969, с. 48, 49, 142—157)	Безкерамічний неоліт	Ранній період		Розвинутий період		Пізній період	
	заньковецька фаза	скибинецька фаза	соколецька фаза	печерська фаза	самчинська фаза	савранська фаза	хмільницька фаза
В.І. Маркевич (1974, с. 136—141)	I фаза	II фаза		III фаза	IV фаза	V фаза	—
Р. Трингхем (1971, с. 97), Д.Я. Телегін (1977, с. 90)	—	Печерський період			Самчинський період	Савранський період	—
Н.С. Котова (2002, с. 19—21)	—	Перший період			Другий період		—

с. 69, рис. 21, 10). Отже, результат здійсненого Н.С. Котовою аналізу печерської частини крем'яного інвентарю Базькова Острова не можна вважати надійним через відсортованість колекції.

Запобігти помилкам в аналізі матеріалів буго-дністровських пам'яток, розкопаних В.М. Даниленком 45—55 років тому, може перевірка стану збереженості їхніх колекцій. Якщо така перевірка свідчить про втрату частини матеріалів, аналіз колекції має враховувати дані про її первинний склад, що містяться у відповідних публікаціях та інвентарних описах польових звітів. При цьому для з'ясування типологічного складу крем'яного набору пам'яток БДК узагальнюючі публікації В.М. Даниленка — фахівця з археології кам'яної доби — часто є інформативнішими, ніж інвентарні описи, які склалися переважно менш кваліфікованими співробітниками. Натомість, на відміну від публікацій, польова документація містить докладнішу інформацію щодо кількості знахідок та умов їх виявлення. З огляду на це відомості з монографії та польових звітів В.М. Даниленка набувають непересічного значення, іноді — єди-

ного джерела інформації про крем'яний інвентар певного скупчення матеріалу чи шару пам'ятки, що змушує приділити їхньому розгляду особливу увагу.

У своїй монографії В.М. Даниленко наводить опис крем'яного інвентарю лише чотирьох пам'яток раннього періоду БДК Побужжя — нижніх шарів Сокольців VI, Мельничної Кручі, Гайворона-Поліжка та Печери. Опис супроводжується трьома рисунками крем'яних виробів цих пам'яток (Даниленко 1969, с. 98, рис. 58; с. 101, 109, рис. 76; с. 110, 112, 113, рис. 81; с. 115). Крем'яні знахідки нижнього шару Базькова Острова у тексті не описані, натомість зображені на досить інформативному рисунку (Даниленко 1969, с. 69, рис. 21).

За даними монографії, вкладні кукрекського типу були виявлені у нижніх шарах Базькова Острова, Мельничної Кручі та Гайворона-Поліжка. Пластинки з притупленим краєм та відщепові різці різних типів згадуються серед матеріалів нижнього шару Мельничної Кручі, олівцеподібні нуклеуси — нижніх шарів Базькова Острова, Гайворона-Поліжка, Мельничної Кручі. Жодного виробу кукрекської культурної традиції В.М. Даниленко не згадує, розглядаючи матеріали Печери та нижнього шару Сокольців VI. Можливо, інвентар цих пам'яток представляє інший тип кременеобробки ранньонеолітичного населення Побужжя, що не передбачав виготовлення виробів кукрекської культурної традиції?

Згадка В.М. Даниленка (Даниленко 1969, с. 115) про крем'яний комплекс Печери є більш ніж лаконічною. Описуючи зачистку на місці майбутнього розкопу, він зазначив, що у ній «за-легало ... много кремневых изделий, включающих округлые скребки, трапедии, ножевидные пластинки, призматические нуклеусы, отщепы и прочее». Проте вироби кукрекської культурної традиції могли бути виявлені у самому розкопі або в зачистках на певній відстані від нього. Відповідь на запитання, так це чи ні, дає аналіз колекції пам'ятки.

Пам'ятка Печера знаходиться на краю надзаплавної тераси правого берега порожистої ділянки Південного Бугу на території с. Печера Тульчинського р-ну Вінницької обл. Її було виявлено П.І. Хавлюком у 1956 р. і досліджено В.М. Даниленком у 1957—1958 рр.

За даними польового щоденника В.М. Даниленка (Даниленко 1958/5, № 3403/1, с. 31), у 1957 р. на відстані близько 300 м один від одного було зафіксовано два неолітичні пункти. Комплекси їхніх знахідок містять незначну кількість крем'яних виробів, що мають шифри «Пещера I-57» та «Пещера II-57, зачистка». Виходячи з нечисленних фрагментів кераміки, можна констатувати печерський вік принаймні частини знахідок,

Таблиця 2. Наявність знахідок різних періодів БДК, за даними монографії В.М. Даниленка (Даниленко 1969)

Пам'ятка	Період		
	печерський	самчинський	савранський
Базьків Острів	+	+	+
Митьків Острів	+	+	+
Сокольці I	+	+	
Сокольці II	+	+	+
Сокольці VI	+	+	
Заньківці II	+	+	+
Шимановське II	+	+	
Глинське	+	+	
Мельнична Круча	+	+	
Гайворон-Поліжок	+		+
Печера	+	+	
Щуровці		+	
Самчинці I	+	+	
Самчинці II		+	
Коржів	+	+	
Жакчик		+	
Завалля		+	
Ладижин I	+	+	
Ладижин II		+	
Чернятка			+
Саврань		+	+
Володимирівка			+
Миколина Брояка			+
Гард			+

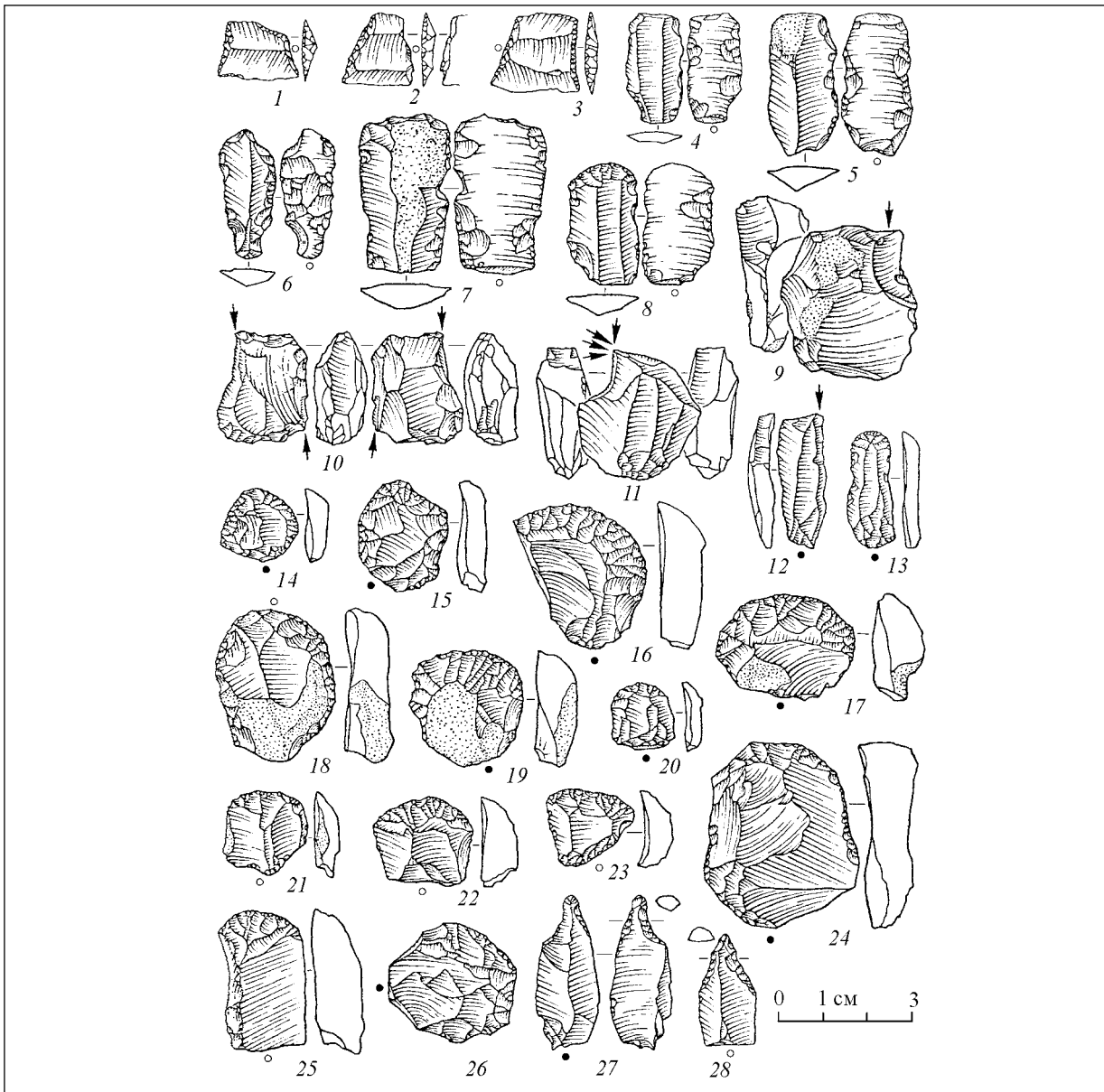

Рис. 1. Печера. Крем'яні вироби з розкопу 1958 р.: 1—3 — трапеції; 4—6 — вкладні кукрекського типу; 7, 8 — атипові вкладні кукрекського типу; 9—12 — різці; 13—26 — скребачки; 27, 28 — перфоратори

зашифрованих як «Пещера П-57, зачистка» (Даниленко 1958/5, № 3406, с. 30). Поодинокість керамічних знахідок у колекції іншого пункту не дає змоги пов'язати його з певним періодом БДК.

У 1958 р. на краю тераси у різних місцях тієї ж 300-метрової ділянки берега зачистками було досліджено кілька скупчень матеріалів різних періодів БДК (Даниленко 1958/5, № 3401, с. 3, № 3403, кн. 2, с. 7). Усі виявлені знахідки мають однаковий шифр: «Пещера-58», «Зачистка». Отже, комплекс крем'яних виробів з цим шифром не може характеризувати кременеобробку якогось одного періоду. Те саме стосується виробів із шифрами «Пещера-58», «Выкид» та «Пещера-58», «Сбор». У тому самому році у

місцях найбільшої концентрації знахідок було закладено розкоп розміром 8 × 13 м та велику зачистку площею близько 15 м² («Зачистка III»). У розкопі поряд із досить представницьким комплексом крем'яних виробів за аналогічних геологічних умов було виявлено кераміку як печерського, так і самчинського типів (Даниленко 1969, с. 115). У зачистці III зафіксовано 2 неолітичні шари — «нижній» зі знахідками печерського часу, та «верхній» — з керамікою самчинського або савранського періоду.

Проведений автором аналіз усіх складових крем'яної колекції Печери, яка зберігається в наукових фондах ІА НАН України, свідчить, що низка виробів кукрекської культурної традиції представлена в комплексах зачистки 1957 р.,

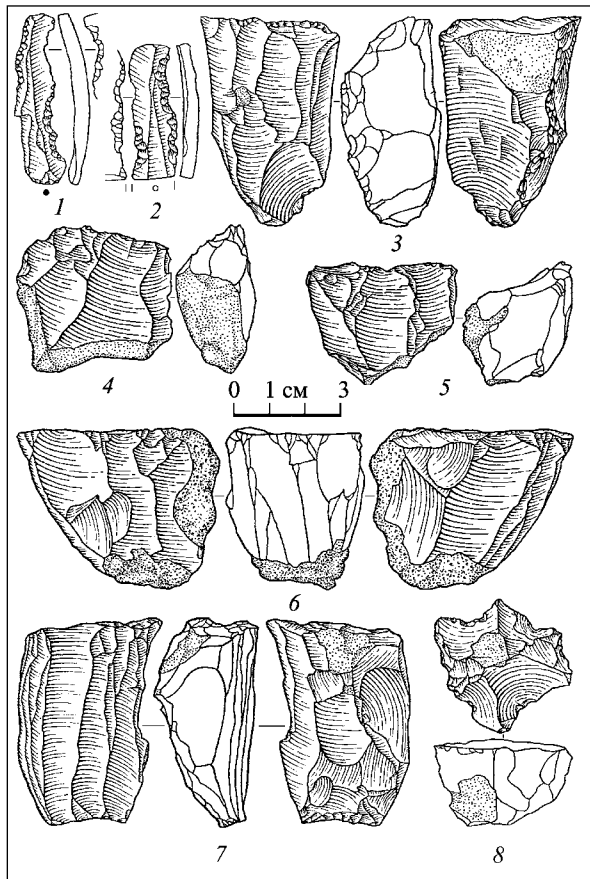

Рис. 2. Печера. Крем'яні вироби з розкопу 1958 р. 1, 2 — анкоші; 3—8 — нуклеуси

розкопу 1958 р. та нелокалізованих зачисток 1958 р. (табл. 1, рис. 1—3). Зокрема, були виявлені типові (рис. 1, 4—6; 3, 4, 20, 21) та атипові (рис. 1, 7, 8; 3, 3) вкладні кукрекського типу, відщепові різці з плоскими різцевими сколами (рис. 1, 9—11; 3, 5—7), мікропластинка з притупленим ретушню краєм (рис. 3, 2) та олівцеподібний нуклеус (рис. 3, 17). Крім цього, в колекції наявні симетричні та дещо асиметричні трапеції (рис. 1, 1—3; 3, 1), відщепові та пластинчасті скребачки різних типів (рис. 1, 13—26; 3, 8—14, 18), кутові різці на пластинках (рис. 1, 12), ретушовані пластинки (рис. 3, 15, 22), пластинки-анкоші (рис. 2, 1, 2; 3, 19), перфоратори (рис. 1, 27, 28), одно- та двоплощинкові, переважно однобічні, нуклеуси для пластинок (рис. 2, 3—7; 3, 16), нуклеуси для відщепів (рис. 2, 8).

Зазначимо, що, на відміну від крем'яної колекції Базькова Острова, крем'яні матеріали Печери втрали практично не зазнали. Порівняння складу колекції та інвентарного опису свідчить про відсутність лише двох знарядь — трапеції та «остриеобразного орудія на пластинке» із зачисток 1958 р. Натомість кількість дебітажу в колекції навіть дещо більша від зазначеної — загалом в описі згадано 470 крем'яних

виробів (Даниленко 1958/5, № 3406), а проаналізоване зібрання містить 477 предметів.

Отже, у розкопі та зачистках Печери, як і на інших згаданих побузьких пам'ятках БДК, що містять кераміку печерського типу, були виявлені вироби кукрекської культурної традиції.

Пам'ятку Сокольці VI досліджував В.М. Даниленко в 1957, 1958 та 1961 рр. Вона займає ділянку берега Південного Бугу, завширшки до 15 м, витягнуту вздовж ріки на відстань близько 60 м. У цьому місці зроблено зачистку та закладено розкопи загальною площею близько 900 м². Знахідки печерського часу залягали у жовтому суглинку на глибині 1,20—1,40 м. На 0,10—0,15 м вище виявлено шар із матеріалами самчинського часу (Даниленко 1969, с. 91).

За інвентарними описами, колекція обох неолітичних шарів пам'ятки нараховує 184 крем'яні вироби (Даниленко 1958, № 3406, кн. 1, с. 9, кн. 2, с. 10—15; Даниленко 1959—1961/7, № 4425, кн. 10—11, с. 5—14). Нині колекція Сокольців VI, що зберігається в ІА НАН України, налічує 167 крем'яних виробів. Отже, 17 крем'яних знахідок не аналізувалися. У наявній частині колекції крем'яних виробів кукрекської культурної традиції не виявлено. Не згадує їх і В.М. Даниленко. У своїй монографії він пише, що крем'яні знахідки нижнього шару Сокольців VI «...весьма немногочисленны. Они включают несколько грубоватых нуклеусов из серого кремня, а также несколько обычных скребков и ножевидных пластинок...». Не згадуються вироби кукрекської культурної традиції і серед знахідок інших шарів пам'ятки (Даниленко 1969, с. 92—101; с. 96, рис. 53; с. 98, рис. 58).

Отже, аналіз даних монографії В.М. Даниленка та складу крем'яних колекцій Печери і Сокольців VI дає змогу говорити про наявність у Побужжі пам'яток, в інвентарі яких печерська кераміка співіснує з двома типами крем'яних наборів — зі знахідками характерних кукрекських виробів та без них. При цьому виділення пам'яток з набором другого типу поки що має характер припущення, адже здійснене на підставі лише однієї невеликої за кількістю знахідок та неповної через відсутність 17 виробів крем'яної колекції Сокольців VI.

Через наявність на всіх пам'ятках, де було виявлено печерську кераміку, ще й знахідок пізніших періодів БДК виникає питання, чи не пов'язані тамтешні кукрекські крем'яні вироби із самчинськими та савранськими матеріалами? Особливої актуальності це питання набуває під час розгляду пам'яток, на яких залишки печерського та самчинського посуду залягали в одному культурному шарі чи були виявлені на поверхні. Пролити світло на цю проблему може аналіз крем'яного інвентарю самчинських пам'яток Побужжя.

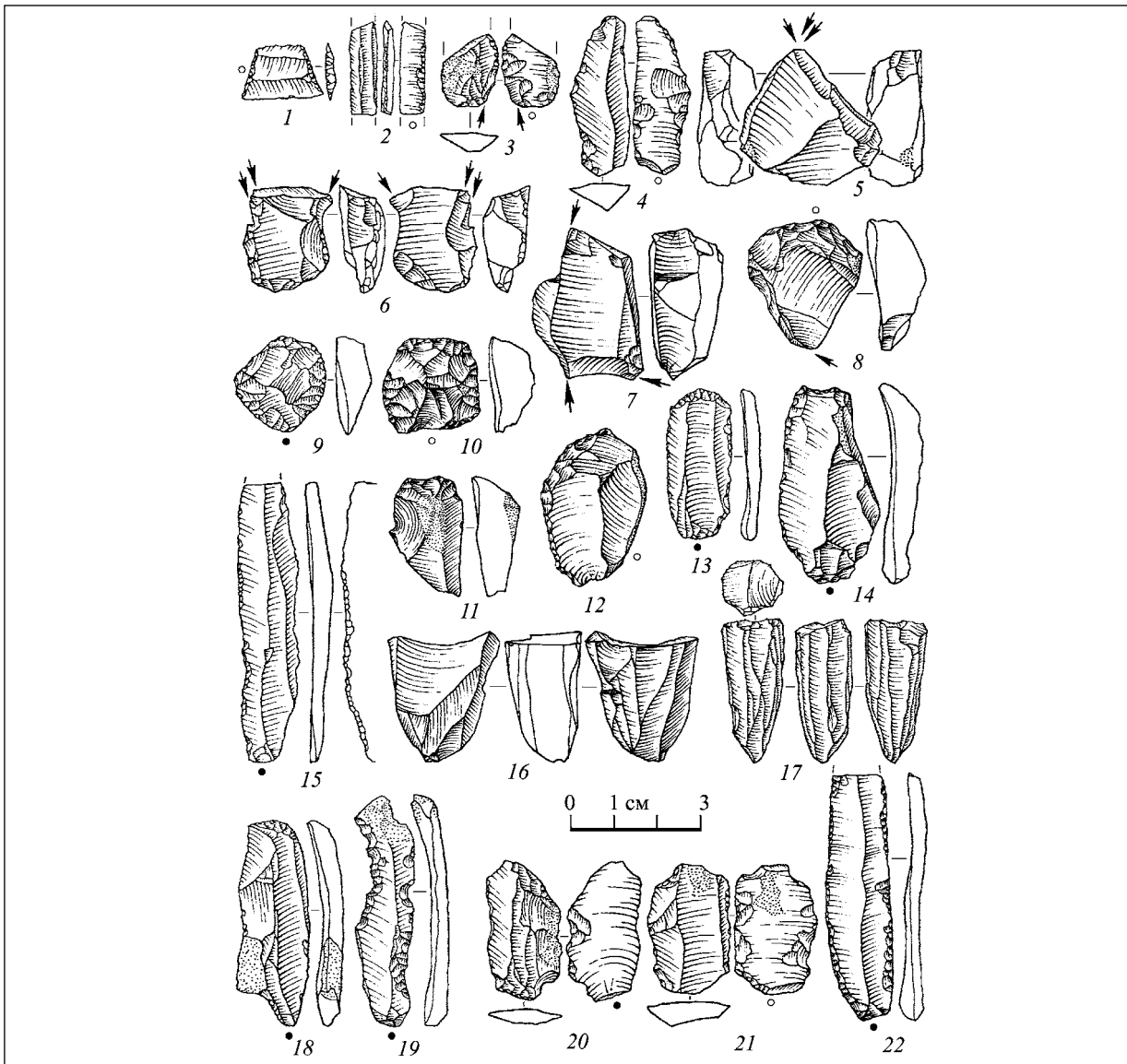

Рис. 3. Печера. Крем'яні вироби з нелокалізованої зачистки 1958 р. (1—17), зачистки III 1958 р. (18, 19), зачистки 1957 р. (20—22): 1 — трапеція; 2 — мікропластинка з притупленим краєм; 3 — атиповий вкладень кукрекського типу; 4, 20, 21 — вкладні кукрекського типу; 5—7 — різці; 8—14, 18 — скребачки; 15, 22 — ретушовані пластинки; 16, 17 — нуклеуси; 19 — анкош

Самчинський період

Характер самчинського крем'яного інвентарю, на відміну від печерського, можна з'ясувати за допомогою аналізу колекцій пам'яток, які не містять матеріалів інших періодів БДК. У монографії В.М. Даниленка (Даниленко 1969) згадуються 19 неолітичних пам'яток Побужжя зі знахідками самчинської кераміки. Печерські та савранські матеріали відсутні в інвентарі п'яти з них — Щуровців, Самчинців II, Жакчика, Завалля, Ладижина II (табл. 3). У Заваллі проводилося тільки збирання підйомного матеріалу. Знахідки решти пам'яток походять зі зборів на поверхні та з невеликих розкопів і зачисток країв берегових урвищ, де вони були виявлені *in situ*.

Із п'яти названих пам'яток більш представницькі набори крем'яних знахідок мають колекції Жакчика та Ладижина II.

Пам'ятку Жакчик виявив та дослідив В.М. Даниленко в 1955 р. Крем'яні вироби, кістки тварин, фрагменти самчинської та ранньотрипільської кераміки зібрані на 200-метровій ділянці зруйнованого краю надзаплави лівого берега Південного Бугу. Зачисткою берегового урвища в деяких місцях зафіксовано наявність неолітичного горизонту завтовшки 0,1 м, що залягав у жовтому суглинку на глибині близько 2 м (Даниленко 1969, с. 119, 120). Крем'яні знахідки зі зборів на поверхні та зачистки не розподілено. Отже, не виключено, що колекція Жакчика містить і ранньотрипільські крем'яні вироби.

Таблиця 3. Типологічний склад колекцій крем'яного інвентарю неолітичних пам'яток Побужжя: Печери, Сокольців VI, Жакчика, Ладизина II

Виріб	Печера (колекція № 402)						Сокольці VI (колекція № 404)	Жакчик (колекція № 311)	Ладизин II (колекція № 415)
	1957		1958						
	Печера I	Печера II, зачистка	Розкоп	Зачистка	Зачистка III	«Викид», «сбор», без зазначення місця			
Нуклеуси для пластинок та їхні уламки			13	7		1	7	7	2
<i>одноплощадкові</i>			10	6		1	6	6	1
однобічні			8	3		1	5	6	
двобічні суміжні			1	1			1		1
двобічні альтернативні			1	1					
кругові пірамідальні				1					
<i>двоплощадкові</i>			1				1		1
однобічні біпоздовжні			1						
двобічні біпоздовжньо-суміжні									1
двобічні суміжно-перпендикулярні							1		
<ulamki td="" для="" нуклеусів="" пластинок<=""> <td></td> <td></td> <td>2</td> <td>1</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td>1</td> <td></td> </ulamki>			2	1				1	
Нуклеуси для відщепів			5				4		
<i>одноплощадкові</i>			3						
однобічні			1						
трибічні			1						
кругові			1						
<i>багатоплощадкові</i>			2				4		
Облупні та нуклеподібні уламки			3	2			4	1	
Пластинки та їхні уламки	2		74	43		3	60	26	26
Відщепи, уламки, луски, технологічні сколи	6	1	104	89	1	11	45	25	6
Знаряддя									
Трапедії середньовисокі			3	1				1	
симетричні			1	1					
асиметричні			2					1	
Пластинки з притупленим краєм				1					
Платівки тронковані								3	
діагонально								1	
перпендикулярно								2	
Вкладні кукрекського типу		2	3	2					
Вкладні кукрекського типу атипові, комбіновані з кінцевою скребачкою			2						
Різці			7	7			3	1	2
<i>на відщеплах та уламках</i>			5	5			1	1	
бокові			2	2					
серединні			1	1				1	
кутові			2	1			1		
комбіновані кутові із серединним				1					
<i>на пластинках</i>			2	2			2		2
кутові			1	2			2		2
серединні			1						
Скребачки		1	22	19	1		25	14	11
<i>на відщеплах</i>			16	13			19	14	10
кінцеві			5	6			7	4	1

Виріб	Печера (колекція № 402)						Сокольці VI (колекція № 404)	Жакчик (колекція № 311)	Ладизжин II (колекція № 415)
	1957		1958						
	Печера I	Печера II, зачистка	Розкоп	Зачистка	Зачистка III	«Викид», «сбор», без зазначення місяця			
бокові			1	2			4	2	
кінцево-бокові			7	2			5	4	2
на s периметра			3				2	1	5
циркулярні				2			1	2	2
атипові				1				1	
на пластинках		1	5	2	1		6		1
кінцеві		1	4	2	1		2		1
кінцево-бокові							3		
бокові подвійні							1		
циркулярні			1						
фрагментовані			1	4					
Перфоратори			3				1	1	
на пластинках			2				1	1	
на відщепях та уламках			1						
Скребло на пластині							1		
Ретушер-відбійник човноподібний							1		
Комбіновані знаряддя на відщепях				2			3		
скребачки-скобелі							2		
скребачки-різці				1			1		
скребачки-перфоратори				1					
Скобелі на відщепях			2	2					
Анкоші			2		1		1		
Пластинки ретушовані	1	1	8	4		1	7	2	2
Відщепи, сколи та уламки ретушовані			9	3		2	5	4	
Р а з о м,	9	5	260	182	3	18	167	85	49
у т. ч. знаряддя	1	4	61	41	2	3	47	26	15

Пам'ятка Ладизжин II, виявлена в 1956 р. П.І. Хавлюком (Хавлюк 1959, с. 172), досліджувалася у 1958 р. ним та В.М. Даниленком (Даниленко 1969, с. 120, 121). Вона займає ділянку положистого схилу тераси правого берега Південного Бугу за 1 км на південний схід від м. Ладизжин. Крем'яні вироби та самчинську кераміку було зібрано на оранці (60 знахідок із шифром «Сбор») та виявлено в зачистці площею 5 м² (85 знахідок із шифром «Зачистка 2»). Дані про стратиграфічне положення неолітичного шару в зачистці у публікаціях та польовій документації не наведено. В інвентарному описі серед знахідок зі зборів на поверхні пам'ятки згадано фрагмент трипільської кераміки, орнаментований чорним розписом (Даниленко 1958/5, № 3406, кн. 2, с. 21, 22). Отже, не виключено, що

окремі крем'яні вироби, зібрані на оранці, можуть датуватися трипільським часом.

Аналіз колекцій Жакчика та Ладизжина II, що зберігаються в наукових фондах ІА НАН України, виявив повну відсутність будь-яких виробів кукрекської культурної традиції (табл. 3, рис. 4). Склад колекції Жакчика характеризують асиметрична трапеція (рис. 4, 1) і три пластинки з діагонально і перпендикулярно ретушованими кінцями (рис. 4, 2—4), частина яких, можливо, є заготовками трапецій. Також було виявлено перфоратор (рис. 4, 5), ретушовані пластинки (рис. 4, 6), різнотипні скребачки на відщепях (рис. 4, 7—17), серединний різець на відщепі, одноплощинковий односторонній нуклеуси для одержання пластинок (рис. 4, 18—21).

Слід підкреслити непогану збереженість

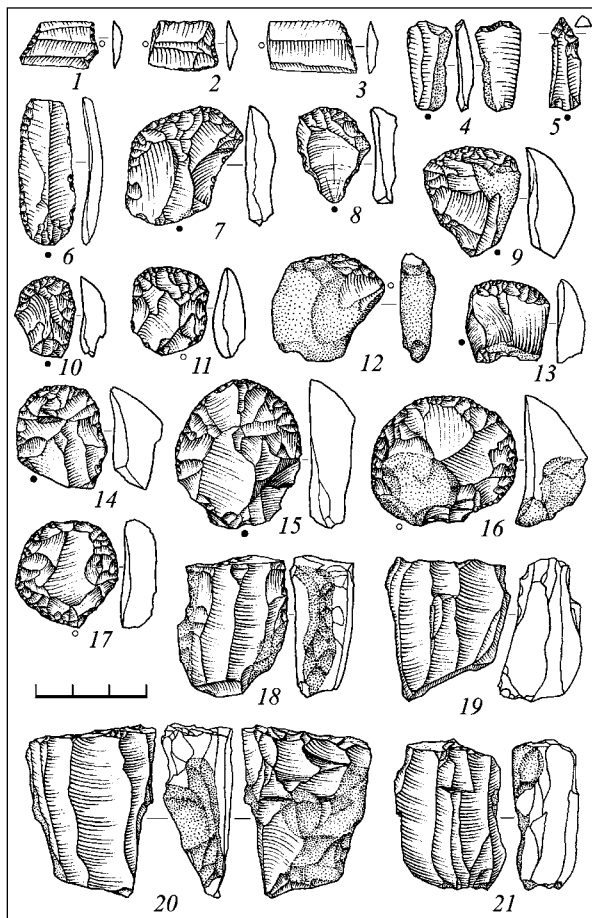

Рис. 4. Жакчик. Крем'яні вироби: 1 — трапеція; 2—4 — тронковані пластинки; 5 — перфоратор; 6 — ретушована пластинка; 7—17 — скребачки; 18—21 — нуклеуси

колекцій обох пам'яток. Порівняння їхнього складу з даними інвентарних описів (Даниленко 1955/8, № 3406, кн. 1, с. 63—65; Даниленко 1958/5, № 3406, кн. 2, с. 21, 22) засвідчило, що в колекції Ладижина II відсутня лише одна скребачка на відщепі, а набір крем'яних виробів Жакчика на третину перевищує кількість, зафіксовану у звіті.

Крем'яний інвентар решти трьох «чистих» самчинських поселень представлено незначною кількістю виробів. За даними інвентарних описів, у Щуровцях було виявлено дві відщепові скребачки, 11 цілих і фрагментованих пластинок, частина яких має ретуш, та чотири відщепи (Даниленко 1958/5, № 3406, кн. 1, с. 15). Із Завалля походять трапеція, округла та кінцева скребачки, три пластинки та відщеп (Даниленко 1955/8, № 2683, с. 112). Крем'яні знахідки Самчинців II до інвентарного опису включені не були. Колекція крем'яних виробів із відповідним шифром автору не відома.

Про типологічний склад крем'яного інвентарю Самчинців II та пам'яток, на яких, крім самчинських, виявлено матеріали інших періодів БДК, можна робити висновок за даними монографії В.М. Даниленка. У ній описано самчин-

ський крем'яний інвентар Самчинців II, Базькова Острова, Сокольців VI та Саврані (Даниленко 1969, с. 66, 92, 93, 102, 103, 133). На рисунках зображені крем'яні вироби самчинських шарів Базькова Острова, Сокольців VI, Сокольців I та Мельничної Кручі (Даниленко 1969, с. 67, рис. 17; с. 96, рис. 53; с. 103, рис. 63; с. 108, рис. 73).

Виходячи зі згаданих описів та рисунків, вкладні кукрекського типу, пластинки з притупленим краєм, відщепові кукрекські різці з плоскими різцевими сколами в інвентарі названих самчинських пам'яток відсутні. До виробів кукрекської культурної традиції можна зарахувати лише три олівцеподібні нуклеуси, зображені на рисунку, підписаному: «Базьков Остров. Набір кремневих изделий из среднего слоя» (Даниленко 1969, с. 67, рис. 17, 19—21). Натомість у польовому звіті В.М. Даниленка цей самий рисунок підписано: «Базьков Остров-1959. Образцы кремневого инвентаря», тоді як підписи решти рисунків знахідок цієї пам'ятки містять зазначення певного шару, з якого походять матеріали (Даниленко 1959—1961/7, № 4422, табл. III—VIII). Таким чином, не можна виключати, що на згаданому рисунку зображено вироби не лише самчинського, а й інших шарів.

Отже, аналіз колекцій двох «чистих» самчинських пам'яток Жакчик та Ладижин II, а також дані польових звітів та монографії В.М. Даниленка демонструють, що під час переходу від печерського до самчинського періоду у Побужжі буго-дністровський крем'яний інвентар зазнав істотних змін, які полягали у зникненні виробів кукрекської культурної традиції. Відповідно, кукрекські вироби в колекціях пам'яток, де були виявлені як печерські, так і самчинські матеріали, зокрема Печери, з великою ймовірністю можна пов'язати зі знахідками печерського періоду.

Зроблений висновок суперечить згаданому на початку роботи твердженню Л.Л. Залізняка про збереження «виразних кукрекських рис» самчинського крем'яного інвентарю. Основним аргументом на користь своїх поглядів Л.Л. Залізняк вважає виявлення в одних комплексах кукрекського кременю та кераміки з характерною самчинською орнаментациєю на пам'ятках, розташованих на схід від Південного Бугу.

Пам'ятки зі знахідками кукрекських крем'яних виробів та кераміки із самчинським орнаментом на схід від Південного Бугу

Відстоюючи положення про функціонування кукрекських виробів до самчинського часу, Л.Л. Залізняк посилається передусім на матеріали па-

м'ятки Добрянки 1, розташованої на р. Тікич у Тальнівському р-ні Черкаської обл. Пам'ятку було виявлено В.М. Степанчуком (Степанчук 2000) та досліджено у 2001 та 2003 рр. Л.Л. Залізняка, О.В. Маньком і М.Т. Товкайлом (Залізник 2002; Залізник, Манько 2004). Численні крем'яні вироби, зокрема яскраві серії вкладнів кукрекського типу, олівцеподібних нуклеусів, пластинок із притупленим ретушню краєм, багатозових відщепових різців з плоскими різцевими сколами, у супроводі нечисленних фрагментів неолітичної кераміки з типовим самчинським орнаментом та кераміки доби бронзи виявлені в гумусованому піску від поверхні до глибини 1,4 м. Такий характер залягання знахідок викликав у авторів дослідження справедливі сумніви щодо гомогенності всього крем'яного комплексу пам'ятки та можливості датування кукрекського крем'яного інвентарю архаїчного вигляду самчинським часом (Залізник, Манько 2004, с. 138, 144).

Попри висловлені сумніви, підтвердження можливості органічного зв'язку кукрекського кременю Добрянки 1 з керамікою, прикрашеною самчинським орнаментом, Л.Л. Залізник вбачає у виявленні аналогічного сполучення знахідок у «гомогенних» комплексах стоянок Лазарівка, розташованої на р. Здвиж у Брусилівському р-ні Житомирської обл., та Крушники — на р. Уж неподалік с. Тараси Поліського р-ну Київської обл. (Залізник, Манько 2004, с. 146).

Дійсно, пам'ятки Лазарівка та Крушники з Добрянкою 1 зближує як подібність їхнього керамічного та крем'яного інвентарю, так і аналогічні умови його залягання — у відкладах гумусованого піску, без чітко вираженого культурного шару (Залізник 1979, с. 6; Залізник, Балакін, Охріменко 1987, с. 65, 69). Утім, екстраполювати спостережене на Поліссі сполучення кукрекських виробів та кераміки із самчинським орнаментом на матеріали Добрянки 1 і тим паче — на інвентар пам'яток долини Південного Бугу можна, лише довівши буго-дністровський характер матеріалів самих Лазарівки та Крушників.

Нині сполучення кукрекського крем'яного інвентарю з керамікою, орнаментованою у самчинський спосіб, вважається визначальною рисою комплексів знахідок раннього періоду дніпро-донецької (києво-черкаської, за Д.Я. Телегіним та О.М. Титовою) культури (Котова 1994, с. 78; Котова 1997, с. 168; Котова 2002, с. 31, 32; Гаскевич 2001а, с. 44; Гаскевич 2001б, с. 68). Натомість Л.Л. Залізник за таким сполученням матеріалів Добрянки 1 та Лазарівки робить висновок про зарахування цих пам'яток до БДК (Залізник, Манько 2004). Щоб пояснити виявлення «буго-дністровської» стоянки Лазарівка за 170 км від крайніх північних пунктів ареа-

лу БДК, дослідник зазначає: «Через призму міграційної версії неолітизації значних територій України слід передбачати можливість відкриття в середовищі мезолітичних аборигенів стоянок мігрантів з інвентарем, що не зазнав суттєвих впливів з боку місцевого населення» (Залізник, Манько 2004, с. 151).

Отже, твердження Л.Л. Залізняка про те, що «на розвиненій самчинській фазі буго-дністровської культури крем'яний інвентар ще зберігав виразні кукрекські риси» ґрунтується на двох припущеннях: а) про гомогенність матеріалів Добрянки 1 та Лазарівки; б) про інтерпретацію Лазарівки як пам'ятки, залишеної буго-дністровськими мігрантами.

Проте навіть у випадку доведення буго-дністровської приналежності та гомогенності крем'яних і керамічних комплексів Добрянки 1 та Лазарівки спостережене в їхніх матеріалах сполучення кукрекських виробів із самчинською орнаментациєю кераміки не обов'язково характеризуватиме самчинський інвентар усієї БДК. Не виключено, що пам'ятки, розташовані на схід від Південного Бугу, доведеться виділити у новий локальний варіант культури. Специфікою цього локального варіанта може стати певне відставання темпів змін крем'яного інвентарю порівняно з матеріалами синхронних буго-дністровських пам'яток західніших територій.

На користь такої ймовірності свідчить те, що впродовж неоліту кукрекський крем'яний інвентар різних частин ареалу БДК та низки культур території України втрачає свої кукрекські риси поступово (Гаскевич 2003, с. 103; Гаскевич 2004, с. 12, 13). Виходячи з наявних на сьогодні даних, у різних частинах ареалу БДК ці зміни відбувалися неодноразово. Так, на Дністрі окремі кукрекські вкладні та олівцеподібні нуклеуси відомі в інвентарі фінальномезолітичних пам'яток, але в колекціях печерських поселень уже відсутні. Натомість у долині Південного Бугу вони виявлені і на фінальномезолітичних, і на печерських пам'ятках, але відсутні у самчинському інвентарі. Ця різниця свого часу стала однією з підстав виділення в межах БДК двох локальних варіантів (Маркевич 1974, с. 137). Не виключено, що ще східніше традиції кукрекської кременеобробки могли існувати до самчинського і навіть савранського часу. Саме цим може пояснюватися стабільне поєднання кукрекських крем'яних виробів з керамікою, орнаментованою у самчинський спосіб, у матеріалах дніпро-донецьких пам'яток Полісся: Лазарівки, Крушників, Завалівки, Бородянки Шв, Ходосівки-ур. Заплава.

Спостережена «загальмованість» змін характеру крем'яного інвентарю неолітичних пам'яток лісостепового Правобережжя України в міру віддалення від Дністра відбиває посту-

повість процесу неолітизації, що поширювався із заходу на схід (Гаскевич 2002, с. 103; Гаскевич 2003, с. 11—13).

Отже, аналіз колекцій Жакчика і Ладижина П, вивчення публікацій та польової документації В.М. Даниленка, а також непереконливість аргументів, висунутих Л.Л. Залізником, наразі не дають достатніх підстав говорити про кукрекський характер крем'яного інвентарю самчинських пам'яток Побужжя. У зв'язку з цим певний подив викликають факти виявлення окремих кукрекських вкладнів та олівцеподібних нуклеусів у наборах пізніших савранських пам'яток регіону. Так, Н.С. Котова (Котова 2002, с. 181, рис. 57, 12) зображує кукрекський вкладень, знайдений на епонімній стоянці періоду — Саврані, а Л.Л. Залізник (Залізник, Манько 2004, с. 146) згадує «кукрекські олівцеподібні нуклеуси», виявлені на поселеннях Пугач 1, Пугач 2 та Гард 3. Чим же можна пояснити наявність цих виробів у савранському крем'яному інвентарі?

Савранський період

Зображений Н.С. Котовою кукрекський вкладень із Саврані згадує у своїй монографії і В.М. Даниленко. Крім цього, він наводить дані про знахідки вкладнів кукрекського типу й олівцеподібних нуклеусів на пам'ятках Миколина Брояка та Гард (Даниленко 1969, с. 132, 136, 140).

Пам'ятку Саврань досліджував В.М. Даниленко у 1949 та 1955 рр. Згаданий вкладень кукрекського типу виявлено у скупченні крем'яних виробів та мушель Upio на крайньому західному краю пам'ятки, за 60 м на захід від скупчень знахідок самчинського часу і більш ніж за 100 м від «житла № 1» савранського періоду. Знахідки залягали на поверхні ділянки надзаплави, зруйнованої глинищем. На місці знахідок було закладено розкоп № 4 площею 24 м². У ньому в горизонті «буроватой супеси» на однаковій глибині близько 0,3 м від поверхні виявлено кістки, крем'яні відщепи та пластинки, два фрагменти кераміки й трикутний наконечник дротика, оброблений з обох боків пласкою відтискнутою ретушшю (Даниленко 1955/8, № 2682, с. 28—30, № 2685, кресл. 1; 6).

Описуючи в польовому щоденнику крем'яні виробу розкопу № 4, В.М. Даниленко (Даниленко 1955/8, № 2682, с. 28) підкреслює їхню мікролітичність і не виключає датування цих знахідок раннім неолітом. Натомість у монографії він зараховує їх до савранського періоду БДК. Підставою для цього стали два фрагменти кераміки, виявлені в розкопі. Один — «обычный сероглиняный с линейно-угловатым орнаментом». Другий — уламок вінця посудини «из черной глины толщиной свыше 1 см, украшенный

елочным рядом из уголков, состоящих из мелких оттисков скобочного штампа», аналоги якого дослідник (Даниленко 1969, с. 132) знайшов лише в неоліті Адріатики. На наш погляд, це вінце та згадане вістря дротика належать до середньостогівської культури. Н.С. Котова (Котова 2002, с. 178, рис. 54, 2; с. 181, рис. 57, 16) і вінце, і вістря датує савранським часом.

Отже, у Саврані кукрекський вкладень було виявлено на поверхні у віддаленій від центру зруйнованої частині поселення. Шар, з яким, напевно, був пов'язаний вкладень, містить підкреслено мікролітичні крем'яні вироби, один фрагмент савранської кераміки та дві знахідки, ймовірно, енеолітичного часу. Різномасштабний характер знахідок та їхнє залягання на незначній глибині у шарі супіску не дають змоги однозначно пов'язувати всі крем'яні вироби розкопу № 4 із фрагментом савранської кераміки. Не виключено, що цей розкоп розкрив шар перевідкладених залишків пам'яток мезолітичного, пізньонеолітичного та енеолітичного періодів.

Пам'ятку Миколина Брояка (Чорний Ташлик) досліджували у 1930-х рр. П.В. Харлампович (Козубовський 1933, с. 20, 21) та у 1955 р. В.М. Даниленко (Даниленко 1969, с. 134—139). Поселення займає край надзаплави лівого берега р. Чорний Ташлик — лівої притоки р. Синюха. У 1955 р. матеріали савранського періоду БДК були виявлені у шурфах та розкопі площею близько 50 м² на глибині майже 2,7 м в основі темно-сірого гумусованого суглинку. Під цим суглинком залягав ще й «серый вязкий суглинок с отдельными кремнями и расколотыми костями неопределенной фазы неолита» (Даниленко 1955/8, с. 27; Даниленко 1969, с. 135).

Згадку про виявлені в Миколиній Брояці «неплохо оформленные прорезыватели (один из них с резцовым сколом)» містить монографія В.М. Даниленка (Даниленко 1969, с. 136). В інвентарному описі знахідок пам'ятки «прорезыватели» не згадуються. Нині колекція Миколиної Брояки, що зберігається в ІА НАН України, нараховує 152 крем'яні знахідки зі 156 виробів, занесених до інвентарного опису. Отже, у колекції відсутні чотири вироби, позначені в описі як «трапеция», «нуклеус», «скребочек на тонком отщепе» та «пластинка» (Даниленко 1955/8, № 2683, кн. II).

Серед наявних крем'яних знахідок Миколиної Брояки кукрекських вкладнів не виявлено. Одне знаряддя, занесене до інвентарного опису як «отжимник» (Даниленко 1955/8, № 2683, кн. II, с. 10), дещо нагадує вкладень кукрекського типу. Це проксимальний уламок широкої пластинки, обидва кінці якого використовувалися як ретушери. Сліди відщеплення маленьких лусок помітні навколо робочих кінців як на вентральній, так і на дорсальній поверхні пластин-

ки. Від кута зламу пластинки вздовж краю заготовки проходить різцевий скол. Судячи з глибини залягання (2,8 м), знаряддя виявлено в савранському шарі пам'ятки.

Олівцеподібні нуклеуси та відщепові різці будь-яких типів серед наявних знахідок Миколиної Брояки відсутні.

Отже, аналіз неповної, через відсутність чотирьох виробів, крем'яної колекції Миколиної Брояки виявив лише один виріб, що використовувався як ретушер і дещо нагадує вкладень кукрекського типу.

Пам'ятку Гард досліджували в 1930-ті рр. Т.М. Мовчанівський (Козубовський 1933, с. 28—34) та в 1949 р. В.М. Даниленко (Даниленко 1969, с. 139—142). У монографії останнього (Даниленко 1969, с. 140) вміщено дані про виявлення ним на пам'ятці «прорезывателей» та олівцеподібних нуклеусів. Із 209 зазначених в інвентарному описі (Даниленко 1949/25, № 1738, с. 18—26) крем'яних виробів, виявлених на Гарді у 1949 р., нині в колекції відсутні сім виробів — три пластинки, один нуклеус, одна відщепова скребачка, один «остроконечник с высокой спинкой и ретушью, заходящей на спинку» та один «миниатюрный остроконечник на высоком отщепе или пластине». Серед наявних знахідок вкладнів кукрекського типу немає, проте є олівцеподібний нуклеус і типовий «кукрекський» різець — відщеповий багатолезовий із плоскими різцевими сколами, нанесеними з вентрального боку.

За даними польового звіту В.М. Даниленка (Даниленко 1949/25), у 1949 р. на Гарді було зібрано підйомний матеріал та розкопано траншею розміром 10 × 1 м. У траншеї знахідки різночасових крем'яних виробів, уламків кераміки савранського періоду БДК, різних періодів трипільської культури та доби бронзи траплялися у всій товщі гумусу від поверхні до глибини понад 1 м. Олівцеподібний нуклеус виявлено на поверхні, різець — у траншеї на рівні третього «штика».

Отже, характер нашарувань та умови залягання знахідок на пам'ятці Гард дозволяють піддати сумніву органічний зв'язок виявлених тут крем'яних виробів кукрекської культурної традиції та кераміки пізньонеолітичного часу.

Згадані Л.Л. Залізником «кукрекські» олівцеподібні нуклеуси савранських пам'яток Степового Побужжя походять із великих за кількістю крем'яних знахідок, добре збережених і документованих колекцій поселень Пугач 1, Пугач 2 та Гард 3, досліджених О.Г. Шапошніковою та М.Т. Товкайлом (Шапошнікова, Товкайло 1989; Товкайло 1998; Товкайло 2003). Оскільки матеріали цих пам'яток не містять ранньонеолітичних і мезолітичних домішок, згадані олівцеподібні нуклеуси мають бути продатовані пізнішим часом. Натомість не є беззаперечним

їх зв'язок з кукрекськими традиціями обробки кременю.

«Не-кукрекське» коріння олівцеподібних нуклеусів названих пам'яток підтверджується відсутністю в інвентарі кукрекських вкладнів та мікропластин з притупленим краєм, подинокістю відщепових різців (Товкайло 2003). Про це свідчить і виявлення серій мініатюрних пірамідальних нуклеусів у матеріалах енеолітичних культур України, генеза населення яких жодною мірою не пов'язана з носіями кукрекської культури мезоліту. Так, олівцеподібні нуклеуси є стабільним елементом інвентарю багатьох ранньотрипільських поселень (Збенович 1980, с. 67, 71, рис. 55, 12, 14—20; Збенович 1989, с. 48). Зафіксовані вони й серед знахідок енеолітичних пам'яток Криму. Зокрема, у Байдарській долині такий нуклеус разом із мідними ножем та браслетом знайдено в розписному кам'яному ящику підкурганного поховання кемі-обинської культури (Щепинский 1968, с. 124, 127, 131).

Таким чином, умови виявлення кукрекських вкладнів пам'яток Саврань та Гард ставлять під сумнів зв'язок цих виробів з керамікою савранського часу. «Кукрекські вкладні» Миколиної Брояки представлені лише одним невиразним виробом. Олівцеподібні нуклеуси, виявлені на савранських пам'ятках Пугач 1, Пугач 2, Гард 3, як і в комплексах низки ранніх трипільських поселень та енеолітичних пам'яток Криму, не супроводжувалися іншими характерними кукрекськими виробами, що робить некоректним їхній зв'язок із кукрекською культурною традицією. Наразі не існує достатніх підстав для твердження про пережиток традицій кукрекської кременеобробки в інвентарі савранських пам'яток Побужжя.

Висновки

Нині існують три основні позиції щодо наявності крем'яних виробів кукрекської культурної традиції в інвентарі побузських пам'яток різних періодів БДК. Н.С. Котова вважає їхню наявність характерною рисою самчинського та савранського періодів, які дослідниця розглядає разом. Л.Л. Залізник зазначав яскраві кукрекські риси буго-дністровської кременеобробки печерського і самчинського періодів, а також окремі кукрекські пережитки в інвентарі савранських пам'яток. Д.Л. Гаскевич та М.Т. Товкайло зараховують вироби кукрекських типів лише до одного періоду БДК — печерського. В.М. Даниленко утверджує кукрекський характер печерської кременеобробки та висловлює суперечливі погляди щодо наявності виробів кукрекської культурної традиції у самчинських та савранських матеріалах.

Проведеним дослідженням встановлено, що на більшості пам'яток з представницькими комплексами матеріалів печерського типу, кукрекських виробів виявлено не було. Виняток поки що становить одна неповна, через відсутність 17 виробів, колекція Сокольців VI. Матеріали побузких пам'яток зі знахідками лише самчинського періоду виробів кукрекської культурної традиції не містять.

В інвентарі низки неолітичних пам'яток Побужжя і Києво-Житомирського Полісся, дані про які використовують для аргументації своїх поглядів Н.С. Котова та Л.Л. Залізняка, крем'яні вироби кукрекської культурної традиції та самчинська і савранська кераміка були виявлені за умов, що не дають змоги стверджувати їхній органічний зв'язок. Знахідки олівцеподібних нуклеусів на савранських пам'ятках Пугач 1, Пугач 2, Гард 3 не

супроводжувалися специфічними кукрекськими знаряддями, що робить некоректним твердження Л.Л. Залізняка про пережитковий кукрекський характер згаданих нуклеусів.

Зроблені висновки спираються на дані публікацій та польової документації В.М. Даниленка, а також на аналіз колекцій низки пам'яток із невеликою кількістю знахідок. Оскільки більшість неолітичних пам'яток Побужжя є багатошаровими, залучення як аргументів даних їхніх крем'яних колекцій наразі, на жаль, неможливе через змішаність знахідок різних культурних шарів. Виділення у матеріалах багатошарових пам'яток комплексів крем'яних виробів окремих періодів БДК, а також результати нових польових досліджень можуть відкоригувати наші уявлення про характер буго-дністровського крем'яного інвентарю.

- Гаскевич Д. Регіональні особливості у неолітизації Прип'ятського Полісся // Гістарычна-археалагічны зборнік. — 2001а, № 16. — С. 36—49.
- Гаскевич Д. Неолітизація Південного Полісся: характер та напрямки міжкультурних контактів // *Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczcu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr.* — Poznań, 2001b. — S. 61—72.
- Гаскевич Д.Л. Дослідження крем'яного інвентаря неолітичних культур України // *Археологічні відкриття в Україні 2000—2001 рр.* — К., 2002. — С. 98—105.
- Гаскевич Д.Л. Крем'яний інвентар неолітичних культур України: Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.04 / Ін-т археології НАН України. — К., 2003.
- Даниленко В.Н. Отчет о работе Среднебугской экспедиции в 1949 г. — Науковий архів ІА НАНУ. — 1949/25.
- Даниленко В.Н. Отчет об археологических исследованиях Южнобугского отряда за 1955 г. — Науковий архів ІА НАНУ. — 1955/8.
- Даниленко В.Н. Археологические исследования на Южном Буге в 1957—1958 гг. Отчет о работе Среднебугской неолитической экспедиции — Науковий архів ІА НАНУ. — 1958/5.
- Даниленко В.Н. Отчет об исследовании Бугской экспедицией ИА АН УССР неолитических памятников на Южном Буге в 1959—1961 гг. — Науковий архів ІА НАНУ. — 1959—1961/7.
- Даниленко В.Н. Археологические исследования в зонах строительства ГЭС на Южном Буге в 1959—1960 гг. // *КСИА АН УССР.* — 1962, Вып. 12. — С. 23—27.
- Даниленко В.Н. Неолит Украины: Главы древней истории Юго-Восточной Европы. — К., 1969.
- Залізняк Л.Л. О влиянии северопричерноморской кукрекской мезолитической культуры на мезолит Полесья // *Памятники древних культур Северного Причерноморья.* — К., 1979. — С. 5—14.
- Залізняк Л.Л., Балакін С.А., Охрімченко Г.В. Неолітичні поселення Корма 1 та Крушники на Житомирщині // *Археологія.* — 1987, № 58. — С. 64—73.
- Залізняк Л.Л. Дослідження кукрекської стоянки Добрянка на Черкащині // *Археологічні відкриття в Україні 2000—2001 рр.* — К., 2002. — С. 123—126.
- Залізняк Л.Л. Мезоліт лісостепу Центральної України // *Археологія.* — 2004, № 4. — С. 3—16.
- Залізняк Л.Л., Манько В.О. Стоянки біля с. Добрянка на р. Тікич та деякі проблеми неолітизації Середнього Подніпров'я // *Кам'яна доба України.* — 2004, Вып. 5. — С. 137—168.
- Збеневич В.Г. Поселение Бернашевка на Днестре (к происхождению трипольской культуры) — К., 1980.
- Збеневич В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. — К., 1989.
- Козубовський Ф.А. Археологічні дослідження на території БоГЕСу (1930—1932 рр.). — К., 1933.
- Котова Н.С. Мариупольская культурно-историческая область // *Археологічні пам'ятки та історія стародавнього населення України.* — Ковель, 1994. — № 1. — С. 1—143.
- Котова Н.С. Неолітична епоха // *Давня історія України.* — К., 1997. — Т. 1. — С. 157—224.
- Котова Н.С. Неолітизація України. — Луганск, 2002.
- Маркевич В.И. Исследования неолита на Среднем Днестре // *КСИА АН СССР.* — 1965, Вып. 105. — С. 85—90.
- Маркевич В.И. Буго-дністровская культура на территории Молдавии. — Кишинев, 1974.
- Степанчук В.Н. Новые памятники мезолитического времени на юге Черкасской области // *Археологічні дослідження в Україні 1994—1996 років.* — К., 2000. — С. 145—146.

- Телегин Д.Я.* [Рецензія] // Археологія. — 1977, Вип. 23. — С. 88—91. — Рец. на кн.: Маркевич В.И. Буго-днестровская культура на территории Молдавии.
- Товкайло М.Т.* Неоліт Степового Побужжя: Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.04 / Ін-т археології НАНУ. — К., 1998.
- Товкайло М.Т.* Крем'яний інвентар пізньонеолітичних пам'яток Степового Побужжя // Кам'яна доба України. — 2003, Вип. 2. — С. 187—205.
- Хавлюк П.И.* Стоянки развитого неолита в северной части среднего течения Южного Буга // КСИИМК. — 1959, Вып. 75. — С. 169—173.
- Шапошникова О.Г., Товкайло Н.Т.* Некоторые итоги исследования многослойного поселения Пугач на Южном Буге // Первобытная археология. — К., 1989. — С. 86—97.
- Щепинский А.А.* О неолите и энеолите Крыма // СА. — 1968, № 1. — С. 121—133.

Одержано 02.03.2005

Д.Л. Гаскевич

КРЕМНЕВЫЕ ИЗДЕЛИЯ КУКРЕКСКОЙ КУЛЬТУРНОЙ ТРАДИЦИИ В ИНВЕНТАРЕ БУГО-ДНЕСТРОВСКИХ ПАМЯТНИКОВ ПОБУЖЬЯ

В статье проанализированы коллекции кремневого инвентаря ряда неолитических памятников Побужья, а также публикации и полевая документация В.Н. Даниленко. На основании полученных данных сделан вывод о связи изделий кукрекской культурной традиции (вкладышей кукрекского типа, микропластин с притупленным ретушью краем, отщеповых многолезвийных резцов с плоскими резцовыми сколами) только с одним — печерским — периодом развития буго-днестровской культуры. При этом намечается возможность выделения в Побужье и единичных печерских памятников, инвентарь которых не имеет характерных кукрекских черт (нижний слой Сокольников VI).

На ряде неолитических памятников Побужья (Саврань, Гард, Добрянка 1) изделия кукрекской культурной традиции, самчинская и савранская керамика были найдены в условиях, поддающих сомнению их органическую связь. Находки карандашевидных нуклеусов на савранских памятниках Пугач 1, Пугач 2, Гард 3 не сопровождалась характерными кукрекскими орудиями, что не позволяет связывать упомянутые нуклеусы с кукрекской культурной традицией. Эти данные опровергают высказанное в публикациях Н.С. Котовой и Л.Л. Зализняка мнение о кукрекских чертах кремневого инвентаря самчинских и савранских памятников Побужья.

D.L. Gaskevych

FLINT TOOLS OF THE KUKREK CULTURAL TRADITION AMONG THE INVENTORY OF THE BUH-DNEISTR MONUMENTS OF THE BUH RIVER REGION

The article analyzes collections of flint tools from a number of Neolithic monuments of the Buh River Region, as well as published works and field documents of V.M. Danylenko. Relying on the obtained data the author comes to a conclusion that the products of Kukrek cultural tradition (inset tools of the Kukrek type, micro-bladelet backed by retouching, flaked multi-edged burins with flat burin spalls) should be associated with only one — Pecherskiy — period in the development of the Buh-Dnister culture. In addition, there is a possibility to set out in the Buh River Region individual Pechersky monuments the inventory of which has no characteristic Kukrek features (the lower layer Sokoltsy VI).

On a number of Neolithic sites of the Buh River Region (Savran', Gard, Dobryanka 1) artifacts of the Kukrek cultural tradition, Samchinska and Savranska ceramics were discovered in the environment that doubts their organic connection. The finds of pencil-shaped nuclei on the Savran' monuments Pugach 1, Pugach 2, and Gard 3 were not accompanied by characteristic Kukrek tools, which makes it impossible to associate the abovementioned nuclei with the Kukrek cultural tradition. These data refute the opinion advanced by N.S. Kotova and L.L. Zaliznyak in their publications regarding the Kukrek features of the flint inventory of the Samchinski and Savranski monuments of the Buh River Region.